

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת תולדות, תשס"ח
מספר 729מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

דמותו של עֵשָׂו בכתבי יוסף בן מתתיהו

יוסף בן מתתיהו הכוהן (= יוספוס פלוויוס) חי בין שנת 37 לשנת 100 לספירה. ארבעת חיבוריו הם "מלחמות היהודים", "קדמוניות היהודים", "חיי יוסף" ו"נגד אפיון". בספרים א-יא של "קדמוניות היהודים" יש שכתוב של תקופת המקרא למן בריאת העולם ועד למלכות פרס. מאמר זה יתמקד בנייתוח דמותו של עשו (Esau) ב"קדמוניות היהודים".¹

יש הבדלים רבים בין השכתוב של יוספוס ובין הטקסט המקראי. כמה מן ההבדלים הללו אפשר לתלות בתקופה ובקורותיה: יוסף בן מתתיהו חי בתקופה שבה רומא שלטה ביהודה (המאה הראשונה לפנה"ס), ובשכתובו יש ביטוי למצב היסטורי זה בכמה דרכים. יחסו לרומי היה שונה מזה של אישים אחרים שחיו באותם ימים, ועל-ידי שכתובו של המקרא הוא יכול להציע את שיטתו בנושא זה לקוראיו.

כיוון שבמסגרת מצומצמת זו אי אפשר להציע ניתוח מקיף של דרכי שכתובו של יוספוס לפרשת היחסים בין יעקב לעשו, נסתפק בהצגת כמה נקודות עיקריות הממחישות את השינויים שהכניס יוספוס בטקסט המקראי בצירוף כמה השערות לסיבת השינויים הללו:

1. יוספוס משמיט את פרשת המאבק בין יעקב לעשו בבטן אמם ("וַיִּתְּרָצוּ הַבָּנִים בְּקֶרְפָּה"). אם נקשר השמטה זו ליחסו של יוספוס לרומי, אפשר לשער שיוספוס רצה להקטין את נקודות החיכוך בין יעקב לעשו, שהם ישראל ורומי.²
2. את הנבואה "וְלֹאֵם מְלֹאֵם יֵאָמֵן וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר" (כה:כג) פירש יוספוס כך: "והקטן על-פי מראהו יעלה על הגדול" – על פי השבעים שתרגמו כאן: uperecei, היינו "יהיה נעלה מעליו". הסיבה לשינוי היא כנראה הרצון להימנע מן האפשרות הפרשנית שלפיה בני עשו לדורותיהם הם עבדי יעקב, כפי שתרגם אונקלוס: "יִשְׁתַּעֲבֹד". יוספוס לא ראה טעם בהצגה של נבואה שלפיה רומא תהיה חלשה ויהודה תשעבד אותה, כל שכן לא לאחר שרומא גברה על יהודה ודיכאה את המרד הגדול של היהודים בשנת 66 לספירה.
3. יוספוס השמיט את עובדת היותו של עשו "אֲדָמוֹנִי", כנראה בשל היחס השלילי שהיה בימי קדם לבעלי חזות אדמונית. גם כאשר נזכר פרט זה אצל דוד (שמו"א טז:יב), דאג יוספוס לתרגם את התואר "אדמוני" כ-xanthos, שעניינו "בעל שער זהוב" (קד' ו, 164). הצגתו של עשו כאדמוני יכלה לשרת את הסופרים היווניים והרומיים שטענו שהיהודים

¹ עשו נזכר בעיקר בקדמוניות א' 257-258, 265-277, 335-336. מהדורת אברהם שליט, גבעתיים ורמת-גן 1967. כדי להפיק תועלת מרבית מקריאת מאמר זה, מומלץ לעיין בספרו של יוספוס.

² הזיהוי עשו=רומי נזכר במקורות רבים בספרות הז'ל ובספרות הבתר-מקראית. ראו: J.L. Kugel, *Traditions of the Bible: A Guide to the Bible as it Was at the Start of the Common Era*, Cambridge, MA and London 1998, p. 358.

הם מיזנתרופיים ולועגים לאָהר. על הרצון להימנע מלעג לעשו אפשר אולי ללמוד גם מהעברת סיפור מכירת הבכורה לשלב מאוחר יותר של תולדות יעקב ועשו (קד' ב 1-3).

4. יוספוס משמיט את הברכה ליעקב: "יַעֲבֹדוּךָ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְךָ לְאֲמִים" (כו: כט). ברכה כזאת הייתה עלולה להתקבל כקריאה המבליטה את נחיתותם של כל העמים ביחס לישראל, ומשום כך גם הייתה עלולה להתפרש כקריאה למרד ברומאים.

5. הברכות שבירך יצחק את עשו כפיצוי על גנבת הברכות על ידי יעקב מורחבות בשכתובו של יוספוס יותר מבמקרא: "יצא לו (לעשו) שם במלאכת הציד ובכוח הגוף, בכלי זין ובכל מיני מלאכות, וייהנה הוא וזרעו משם זה לעולם" (קד' א, 275).

מן הנקודות האלה אפשר ללמוד על אופי כתיבתו האפולוגטית של יוספוס, האופייני לחיבוריו: כנגד הסופרים היווניים והרומיים אשר הציגו את היהדות כדת אלימה, רודפת מלחמה ומרדנית, הוא מציג את היהדות כדת רודפת שלום שאין לה כל כוונות מרידה; כמקדשת ערכים של יושר וצדק וכעם שאין לו כוונות להשתלט על העולם. מסרים כלליים אלה ניסה יוספוס להעביר באמצעות שכתובו של סיפור יעקב ועשו. המסרים הופנו הן לקהל הקוראים הנכרי של ספריו הן לקהל הקוראים היהודי: מוציאי דיבת היהודים רע בימי יוספוס; קוראים שהושפעו לרעה מדברי השטנה ופקפקו בקדמות העם היהודי; אנשים תמימים וחסרי ידע בענייני יהודים ויהדות; בעלי עניין ושוחרי השכלה; קוראים יהודים מחוג מצומצם המקורב לשלטון רומי (צאצאי משפחת הורדוס ומקורביהם); חוגי השלטון והמנהל ברחבי האימפריה הרומית ויהודים בעלי השכלה הלניסטית ברחבי התפוצה.³

ואולם נראה לנו שאין להסתפק בהסבר שההשמטות וההוספות שהכניס יוספוס בסיפור על יעקב ועשו נבעו אך ורק מצרכים אפולוגטיים. לפחות בכמה מן השינויים אפשר למצוא מניע אחר – הרצון לענות על קשיים שעלו מן הסיפור, כפי שאפשר לראות מן השינויים האלה:

1. יוספוס הבהיר לקוראיו את הפסוקית הקשה והרב-משמעית "וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר".
2. ההצגה החיובית של דמותו של עשו⁴ נסמכת על העובדה שעל-פי פשוטו של מקרא עשו אינו מתואר בהכרח כסמל הרשע. ההחלטה של יוספוס לעצב את דמותו של עשו בדרך חיובית יכולה לנבוע גם מטעמים ספרותיים.
3. יוספוס הכריע בעניין פרשני נוסף: האם יש לראות בברכתו של יצחק ליעקב ("וַיִּתֵּן-לְךָ הָאֱלֹהִים") נבואה או תפילת בקשה?⁵ השינוי שמכניס יוספוס ("אדון כל העולמים... קיים נא את הבטחותיך") עשוי להבהיר את הדברים: בדבריו של יצחק הייתה פנייה לא-ל בדרך של תפילה ובקשה.
4. התוספת של יוספוס בעניין הבקשה מהא-ל לקיים את הבטחותיו יכולה להתבסס על הנאמר בבר' כח:ד: "וַיִּתֵּן-לְךָ אֶת-בְּרִית אַבְרָהָם לְךָ וּלְיִצְחָק אֶתְךָ לְרִשְׁתָּךְ אֶת-אַרְץ מְגַרֵךְ, אֲשֶׁר-נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם". תוספת זו עשויה להבהיר את הקושי שעמד עליו אברבנאל בפירושו: "למה... לא זכר בהם (=בברכות) דבר נפשי ולא מירושת הארץ ולא ממה שנשבע לאברהם אביו?"

לסיכום, כאשר קוראים את שכתובו של יוספוס לסיפורים המקראיים, יש להביא בחשבון את הרקע ההיסטורי שבו חי יוספוס. ולא פחות מכך יש להאזין בקשב רב לשכתוב ולבחון כיצד

³ נגד אפיון, מהדורת אריה כשר, ירושלים תשנ"ז, כרך א', עמ' 8.

⁴ על הצגתו של עשו כבעל תכונות שליליות רבות ראו: C.T.R. Hayward, "A Portrait of the Wicked: Esau in the Targum of Codex Neofiti", in: *The Aramaic Bible: Targums in Their Historical Context*, Sheffield 1994, pp. 291-309; L.H. Feldman, *Josephus's Interpretation of the Bible*, Berkeley 1998; *The Brill Josephus Project, Vol. 3: Judaeae Antiquities 1-4*, Translation and Commentary by L.H. Feldman, Leiden 2000

ראו: עירית אמינוף, "שבחו של עשו באגדה הארץ-ישראלית", *עלי-שיח* 20/19 (תשמ"ד), עמ' 224-229; א' שנאן, "כיבד עשו לאביו יותר ממני", *דברים שיש להם שיעור: עיונים ובירורים במצוות כיבוד אב ואם*, אלון שבות תשס"ה, עמ' 443-454.

⁵ ראו בהרחבה פירושו של אברבנאל בעניין זה.

על ידי השכתוב נהפך הסיפור המקראי (בייחוד במקומות שהוא סתום ומלא בפערים) לסיפור מובן יותר לקוראים.

ד"ר מיכאל אביעזר
המחלקה לתנ"ך

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: `sub parasha-l firstname lastname` כאשר *first-name* ו- *last-name* הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.